

Соціально-педагогічний словник

Алкоголізм – хронічне захворювання, зумовлене систематичним вживанням спиртних напоїв, яке характеризується потягом до них, що призводить до психічних і фізичних розладів. У людини, яка страждає алкоголізмом, з'являється психічна і фізична залежність від алкоголю, яка веде до психічної та соціальної деградації, патології внутрішніх органів, послаблення критичної оцінки ситуації, до стану збудження. Часто супроводжується озлобленням, агресивністю, розгальмуванням низьких інстинктів та спонукання.

Алкоголізм дитячий – захворювання дитини, яке пов'язане із систематичним вживанням спиртних напоїв. У дітей алкоголізм, на відміну від дорослих, має декілька характерних особливостей:

- швидше у три рази, ніж у дорослих, відбувається звикання до спиртних напоїв. Це пояснюється тим, що дитячий організм має більше води (особливо тканини мозку) і менше білку, а у воді алкоголь добре розчиняється і засвоюється організмом;
- злякмісне протікання хвороби, тому що організм знаходиться у стані формування і стійкість центральної нервової системи до дії алкоголю знижена;
- прийняття дитиною великих доз алкоголю, тому що, як правило, п'ють, щоб ніхто не бачив, не закусуючи, всю дозу одразу;
- швидкий розвиток запійного пияцтва, тобто дитина прагне пити з будь-якого приводу. Тверезість стає для неї ненормальним станом, тому характерним є прагнення до повного сп'яніння;
- низька ефективність лікування.

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському і культурному житті суспільства. Сюди

входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Метою виховання є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримання якихось задатків відповідно до мети (“ідеал виховання”). Засобом виховання є, насамперед, приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання. Виховання поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно інших людей, сім’ї, народу, держави тощо. Виховання з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця.

Виховний колектив – це таке об’єднання вихованців, життя і діяльність якого мотивується цілями і завданнями суспільства, в якому добре функціонують органи самоврядування, а міжособистісні відносини характеризуються високою організованістю, відповідальною залежністю, прагненням до суспільного успіху, багатством духовних прагнень і інтересів. До структури виховного колективу входять: учнівський комітет, старости груп та ін., які формують органи учнівського самоврядування.

Відхилення – деяка ненормальність, дивність у поведінці, розвитку, вихованні. В соціальній педагогіці поняття “відхилення” від норми є важливим і використовується для характеристики процесу розвитку і соціальної поведінки дитини. Відхилення можуть носити як негативний, так і позитивний характер (розумова відсталість, талановитість). Відхилення від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні, психічні, педагогічні та соціальні.

Відхилення педагогічні – пов’язані з отриманням чи неотриманням загальної та професійної освіти. Педагогічною нормою тут є освітні стандарти, прийняті в державі, за якими у певному віці дитина має отримати відповідний рівень освіти: *початкова школа* (4 кл.); *неповна середня* (9 кл.); *повна середня* (12 кл.).

Відхилення психологічні – пов’язані з розумовим розвитком дитини, з її психічними недоліками. До цієї групи відхилень перш за все відносяться затримка психічного розвитку (ЗПР) дитини та розумова відсталість дітей, або олігофренія (від грец. oligos – малий та phren – розум). До психічних відхилень також відносяться порушення мови, порушення емоційно-вольової сфери (замкненість, відсутність потреб у спілкуванні). Особливу групу відхилень представляє обдарованість дітей – це своєрідна сполука здібностей, яка забезпечує успішність виконання якоїсь діяльності.

Відхилення соціальні – пов’язані з поняттям “соціальна норма”, тобто соціальні відхилення, пов’язані з тим, що поведінка дитини не відповідає нормам і правилам, прийнятим в даному суспільстві. До соціальних відхилень відносяться: сирітство, а також такі відхилення в поведінці, як алкоголізм, токсикоманія, проституція, безпритульність, бездоглядність, правопорушення, бродяжництво, злочинність.

Відхилення фізичні – пов’язані із здоров’ям людини і визначаються медичними показниками. До відхилень у фізичному розвитку дитини можуть бути віднесені: хвороби порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату.

Вікова періодизація – виділення періодів життя людини на основі сукупності анатомо-фізіологічних та соціально-психологічних ознак. Прийнято виділяти: вік немовля – від народження до 1 року; переддошкільний вік – від 1 року до 3 років; дошкільний вік – від 3 до 6 років; молодший шкільний вік – від 6 до 10 років; підлітковий вік – від 10 до 15 років; юнацький вік – від 15 до 21 року; зрілий вік – від 21 до 60 років; похилий вік – від 60 до 75 років; старечий – від 75 до 90 років; довгожителі – від 90 років.

Гуманізм – походить від лат. humanus – людський. Гуманізм – це система поглядів, які визнають цінність дитини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток та прояв її здібностей. Ця система, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних явищ, а рівність, справедливість, людяність – бажаною нормою відношень у суспільстві.

Девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від норми, це супротив педагогічному впливу. Відхилення в соціальній сфері завжди пов'язані з діяльністю і виражаються в поведінці дитини, яка представляє взаємодію її з оточуючим середовищем. Внаслідок відсутності адекватного врахування середовищем особливостей дитячої індивідуальності набувається поведінка, яка відхиляється, що проявляється у поведінковій протидії встановленим моральним та правовим суспільним нормам.

Дезадаптація (від фр. des – приставка означає знищення, усунення будь-чого, adaptation – пристосування) – невідповідність соціопсихологічного та психофізичного статусу можливостей людини вимогам ситуації життєдіяльності, що, в свою чергу, не дозволяє їй адаптуватися в умовах середовища її існування.

Деліквентна поведінка – один з видів поведінки, яка відхиляється від норми. Деліквентна поведінка, на відміну від девіантної, характеризується асоціальними вчинками дітей, які повторюються і утворюють певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але за які не притягують до кримінальної відповідальності через їх обмежену суспільну небезпеку або малий вік дитини, який не дозволяє притягти до кримінальної відповідальності. Виділяються такі типи деліквентної поведінки:

- агресивно-насильна поведінка (образа, побої, садистські дії, підпали);
- корислива поведінка (малі крадіжки, вимагання, викрадення автотранспорту);
- розповсюдження та продаж наркотиків.

Деформація особистості – зміна якостей і властивостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки) під впливом тих чи інших факторів, які мають для неї життєво важливе значення.

Дисципліна (від лат. disciplina – навчання, виховання) – служить вихованню й закріпленню необхідних моральних якостей громадянина. Дисципліна виражається в обов'язковому для всіх членів суспільства (групи) дотриманні встановлених правил і норм. Дисципліна успішно формується лише за умов чіткої організації режиму життя й праці вихованця, що досягається повсякденною й узгодженою ви-

можливістю педагогів і батьків. Дитина має знати вимоги й норми поведінки: що дозволяється й чому, що не дозволяється й чому, що схвалюється, що карається і яким чином.

Дисципліна свідома – громадська якість і результат навчально-виховного процесу; характеризується проявом активності та ініціативи, органічним поєднанням інтересів особистості і суспільства, відповідальним ставленням до праці та суспільного надбання.

Дисциплінованість – моральна якість особистості, яка характеризує відповідальне ставлення до справи, розвинуте почуття обов'язку, високу вимогливість до себе, готовність дотримуватися у своїх вчинках норм і правил, які прийняті в суспільстві, витримку, самовладання, здатність до свідомого самообмеження. Виховання дисциплінованості включає: 1) усвідомлення учнем норм і правил поведінки; 2) виховання навичок та звичок дисциплінованої поведінки; 3) організацію їхньої щоденної практичної дисциплінованої поведінки (чіткий режим і педагогічно грамотна організація навчання, праці, дозвілля), формування вольових рис. Методи і прийоми виховання дисциплінованості: привчання, вправлення в поведінці, переконання і в необхідних випадках – примус.

Діяльнісно-особистісна концепція виховання – стверджує, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності. Глибинна сутність виховання полягає зовсім не у проведенні виховних розмов, бесід, настанов, а у включенні дитини у різнобічну діяльність. І основним в цьому процесі є власна пізнавальна активність дитини. Отже, саме діяльність та відношення до неї виступають визначальними факторами виховання.

Добродійність – творити (здійснювати) добро людям, любов до когось із людей. Надання матеріальної допомоги знедоленим з милості.

Дошкільний вік – період дитинства від 3 до 6 років. Відзначається високою здатністю до навчання. Провідною діяльністю в дошкільному віці є гра. Через ігрову роль і сюжет реалізуються прагнення дитини до участі в житті дорослих і потреба в спілкуванні

з ровесниками. В цей період підвищується точність і осмисленість сприйняття, зростає стійкість уваги, вдосконалюються процеси пам'яті. Характер мислення – конкретний, наочно-образний. Дошкільник дуже емоційний.

Поступово поряд з елементарними емоціями в дошкільному віці зароджуються більш високі моральні та естетичні почуття. Активно розвивається вольова сфера. Виробляється вміння підкоряти свої дії словесно сформульованим завданням, хоча дошкільник ще не здатний до тривалих зусиль і часто діє імпульсивно. Психологічний розвиток дитини в дошкільному віці досягає різного рівня в залежності від умов життя і виховання.

Естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Естетичне виховання спрямоване, насамперед, на виховання в людині гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах.

Задатки – природні анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином, його нервової системи й органів чуття. Виступають як природні органічні передумови розвитку здібностей людини, однак самі їх не визначають. Для розвитку здібностей, навіть при найкращих задатках, необхідні відповідні суспільні умови, а також діяльність людини в певному напрямі. Якщо людина, що має навіть особливі задатки, не розвиває їх через відповідну діяльність, у неї не будуть розвиватися здібності. На основі одних і тих самих задатків можуть розвиватися різні здібності, залежно від умов життя і діяльності людини.

Закон руху колективу – сформулював А.С. Макаренко. Сутність закону полягає в тому, що колектив має постійно рухатись вперед, досягаючи все нових і нових успіхів. Зупинка у розвитку колективу веде до його послаблення і розпаду. Ось чому у системі колективного виховання велике значення має організація перспективних спрямованостей учнів, поставлен-

ня перед ними цілей, які постійно ускладнюються, та захоплюючих перспектив. Ці перспективи А.С. Макаренка поділяв на три групи: близькі, середні та далекі.

Закономірності виховання – стійкі і суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні закономірності виховання: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі і через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

Засіб виховання – це більш широке поняття, ніж прийом чи метод, оскільки останні самі у визначених обставинах можуть виступати засобами. Засоби – це сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, що використовує соціальний педагог, аби досягти поставленої мети. Наприклад, гра, якщо вона спеціально організована, може виступати засобом засвоєння соціальної ролі, де використовується метод вправ.

Затримка – припинення на якийсь час дії, руху та ін.

Затримка психічного розвитку – порушення нормального темпу психічного розвитку, в результаті чого дитина шкільного віку залишається в колі дошкільних ігрових інтересів. При ЗПР діти не можуть включатися в шкільну навчальну діяльність, сприймати певні завдання, виконувати їх. У дітей із ЗПР труднощі в оволодінні елементарною грамотою, лічбою поєднуються з відносно добре розвинутою мовою, здатністю до запам'ятовування віршів, казок, дотри-

мання правил гри, до засвоєння способу виконання завдань і адекватного використання їх у нових завданнях. Ці особливості дають змогу дітям із ЗПР за спеціальних умов (індивідуалізація навантаження, використання спеціальних методів) засвоювати програму загальноосвітньої школи.

Здібності – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються в тому, як людський індивід учить, набуває певних знань, умінь і навичок, освоює певну діяльність, включається у творче життя суспільства. В здібностях поєднується природне і соціальне. Природною основою здібностей є задатки. Сукупність здібностей називають *обдарованістю*. Визначальним в розвитку здібностей є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. Здібності людини розвиваються в процесі засвоєння нею суспільного досвіду, виховання й навчання, в процесі трудової діяльності. Здібності поділяються на загальні – такі, що виявляються у будь-якій діяльності, і спеціальні – характерні для певних її видів (математичні, технічні, музичні та ін.). Вищим ступенем розвитку здібностей особистості є талант.

Ізоляція (від фр. isolation – відокремлення, роз'єднання) – діяльність, спрямована на відгородження однієї дитини (мікрогрупи) від оточуючих.

Інвалід (від лат. Invalidus – слабкий, немічний) – особа, яка частково або повністю втратила працездатність. До цієї категорії відносяться люди, які мають порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, обумовлені захворюваннями, наслідками травм та дефектами. В країнах Заходу слово „інвалід” вважається принизливим. Замість нього використовуються: „немічний”, „з особливими потребами”, „важкий у виховному відношенні” та ін.

Інститут соціалізації – 1) стійкі форми організації спільної життєдіяльності людей, які закріплюють, регламентують та транслюють норми, цінності та взірці поведінки, щоб виконувати ті чи інші соціальні ролі. До них відносяться: держава, церква, політичні партії, сім'я, трудовий колектив, різні об'єднання та союзи. Найбільш суттєвим для дитини є сім'я та школа. Завдяки причетності до інститутів соціалізації здійснюється соціалізація індивідів та засвоєн-

ня особистістю норм і цінностей, прийнятих у даному суспільстві;
2) сукупність соціальних ролей та статусів, призначених, щоб задовольнити певні соціальні потреби (сім'я, освітні заклади та ін.).

Інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, поповнення) – об'єднання у ціле якихось частин; стан зв'язаності окремих диференційованих елементів у ціле, а також процес, який веде до такого стану.

Категорії (від грец. *categoria* – висловлювання, ознака) – у філософії: загальне поняття, яке відображає найбільш суттєві властивості та відношення предметів і явищ дійсності (матерія, рух, простір та ін.); в соціальній педагогіці: соціально-педагогічний процес, соціально-педагогічна система, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічне виховання, виправлення, перевиховання та ін.

Колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – об'єднання людей на підставі особистого та суспільного інтересу та цілей, реалізація і досягнення яких передбачає певну структуру, внутрішню організацію, дисципліну, відповідальність, органи управління та самоврядування.

Корекція (від лат. *correctio* – виправлення) – виправлення недоліків.

Культура поведінки – сукупність суспільних норм і форм життєдіяльності, в яких знаходять своє відображення моральні цінності, уявлення про красиве й некрасиве, вимоги здорового глузду і доцільності, а також народні традиції та звичаї.

Людина – це поняття синтезує в собі як біологічні, так і соціальні властивості та якості. Коли народжується дитина, то кажуть, що народилася людина як біологічна істота. Розвиток біологічних задатків і властивостей характеризує процес функціонального визрівання та формування людини в подальшому. Цей процес проявляється у вікових етапах розвитку: дитинство, юність, змужнілість та ін. Але щоб стати людиною, однієї біологічної спадковості мало. Перетворення біологічного індивіда в соціальний суб'єкт відбувається в процесі соціалізації людини, її інтеграції в суспільство, засвоєння цінностей, норм поведінки та ін.

Метод вимог та контролю – сприяє безпосередньому спонуканню учнів до тих чи інших вчинків, спрямованих на покращення поведінки. Засобами методу вимог виступають: прохання, тактовна вказівка, розпорядження вчителя. Метод вимог дозволяє дієво реагувати на поведінку учня.

Під контролем мається на увазі перевірка діяльності і поведінки учнів з метою спонукання їх до дотримання встановлених правил та виконання поставлених завдань. Засобами контролю є: повсякденне спостереження за поведінкою і роботою учнів, індивідуальні бесіди про виконання отриманих завдань, звіт перед друзями про роботу та дисципліну.

Метод вправ – розуміється багатократне повторення дій і вчинків дітей з метою утворення й закріплення в них необхідних навичок і звичок поведінки. З фізіологічної точки зору навички і звички поведінки являють собою довгу низку умовних рефлексів, закріплень певного порядку, певних нервових зв'язків між організмом та середовищем, які утворилися в результаті багаторазових повторень. У відповідності зі структурою особистісних якостей у процесі застосування методу вправ та відпрацювання навичок і звичок слід дотримуватися таких етапів:

- зупинення виховного завдання і збудження в учнів потреби в тому або іншому виді діяльності;
- роз'яснення засобів діяльності та озброєння дітей відповідними знаннями;
- практичний показ дій з вирішення поставленого завдання;
- організація початкового відтворення учнями показних дій (взірців поведінки);
- наступне тренування в удосконаленні й закріпленні дій;
- нагадування та контроль за поведінкою.

Метод переконання – це роз'яснення, доказ вірності чи необхідності певної поведінки. Процес переконання впливає на внутрішню сферу дитини (свідомість, почуття, волю), і метою його є формування твердої впевненості дитини в істинність і справедливість моральних знань, що є внутрішнім спонуканням до моральних вчинків та дій. Переконувати можна власним прикладом чи словом, тому моральність, вміння логічно

та образно говорити є невід'ємними складовими професійної діяльності соціального педагога. Психологічною основою цього методу є принцип випереджаючого відображення у свідомості дитини тих дій та вчинків, які вона збирається здійснити. Але це випереджаюче відображення (планування) поведінки ґрунтується не лише на набутому досвіді й знанні правил, норм та принципів дитини, але й на впевненості, ґрунтовності доводів, позитивній внутрішній настроєності, енергійності того, хто переконує.

Метод позитивного прикладу – в основі цього методу покладено положення К.Д. Ушинського про те, що виховна сила виливається лише із живого джерела людської особистості, що на виховання особистості може вплинути лише особистість. Психолого-педагогічним підґрунтям впливу позитивного прикладу на виховання дітей є їх наслідуваність, прагнення копіювати ті дії та вчинки, які з їх точки зору є значними. Наслідуючи зразок поведінки, дитина запозичує готову програму поведінки. Інша людина для дитини – це проекція її самої в майбутньому. Обраний нею ідеал поведінки стає рушійною силою її розвитку. Складність використання методу позитивного прикладу полягає в тому, що ідеал діти обирають самостійно, тому завдання педагогів – створити умови для того, щоб дитина обрала собі ідеалом людину з позитивними особистісними якостями.

Метод схвалення та засудження – це не що інше, як визнання, позитивна оцінка поведінки або якостей учня з боку педагога чи колективу друзів, яка висловлена публічно чи в особистій формі. У протилежність цьому засудження виражається у несхваленні й негативній оцінці дій та вчинків особистості, які протирічать нормам і правилам поведінки. Психологічною основою схвалення та засудження як методів виховання виступають ті внутрішні переживання та протиріччя, які виникають в учнів при застосуванні цих методів. Схвалення та засудження нагадують дитині про неминучий зв'язок між вчинками та його наслідками: якщо дії та вчинки схвалюються, дитина переживає почуття задоволення, і це стимулює її до подальшого зростання; якщо дії засуджуються, це вимушує дитину проаналізувати свої вчинки і внести певні корек-

тиви в свою поведінку. Кожний з цих методів має свої засоби реалізації. Так, засобами заохочення є особиста похвала вчителя, похвала в присутності друзів, нагородження книгами, грамотами та ін. Засобами методу засудження виступають: зауваження вчителя, усна догана, запрошення на засідання педагогічної ради, переведення у паралельний клас тощо.

Методи виховання – це сукупні специфічні засоби і прийоми виховної роботи, які використовуються у процесі формування особистісних якостей, розвитку потребо-мотиваційної сфери і свідомості учня, випрацювання навичок і звичок поведінки, а також її корекції та удосконалення. Педагоги використовують такі методи виховання: переконання, позитивного прикладу, вправ, заохочення та засудження, вимог та контролю, переключення та ін.

Милосердя – здатність відгукнутися на чужий біль, прагнення безкорисливо допомагати людям, прощати їх. Зазвичай проявляється до сиріт, інвалідів, тяжкохворих, немічних, старих людей, а також до людини, яку спіткало лихо.

Молодший шкільний вік – період життя і розвитку дитини від 6 до 10 років. У цей період в найбільшому ступені визначається стан середовищної адаптації. До числа дезадаптованих ризикують потрапити перш за все діти, які відстають у своєму інтелектуальному розвитку від однолітків. У дитини з'являються нові соціальні зв'язки, вона засвоює нові соціальні ролі (школяра). Цьому періоду характерний інтенсивний фізичний розвиток, який супроводжується окостенінням кістяка (слід звертати увагу на правильну посадку, аби не набути викривлення хребта), та активний розвиток м'язів, що є причиною потреби молодших школярів у постійному русі. Особливостями розвитку психіки є збільшення ваги головного мозку та зміна структурних зв'язків між нейронами. Посилюється контроль свідомості над поведінкою, розвиваються вольові процеси. В цей період вчинки дітей носять наслідувальний характер.

Наркоманія (від грец. narke – заціпенілість) – хвороба, яка характеризується непереборним потягом до наркотиків, що призводить до тяжких порушень функцій організму. При наркоманії

враженими є внутрішні органи, виникають психологічні і фізіологічні розлади, розвивається соціальна деградація, в результаті чого нормальна життєдіяльність хворого без застосування наркотики стає неможливою.

Норма (від лат. norma – правило, взірць) – міра, взірць, звичайний стан. У психології нормою називають міру розвитку і виявлення психічних функцій і властивостей. Основним змістом норм виступають передусім вимоги суспільства. Засвоєні суб'єктом норми значною мірою визначають перебіг його діяльності.

Норма соціальна – офіційно встановлені або такі, що склалися під впливом соціальної практики, норми та правила суспільної поведінки та прояву людини в конкретно-історичних умовах життя суспільства. Вони визначають ті, що склалися або встановилися, стандарти поведінки особистості в групі, дотримання яких виступає для індивіда необхідною умовою взаємодії.

Обдарованість – індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Необхідні для розвитку обдарованості природні задатки самі по собі не визначають її. Обдарованість розвивається в процесі засвоєння індивідом духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності.

Обмежені можливості – обмежені означає встановлення певних меж, умов самовиявлення, в діяльності, в поведінці. Можливості – це засіб, умови, необхідні для здійснення будь-чого.

Органи опіки і піклування – це органи місцевого самоврядування, на які покладено обов'язки по захисту прав і інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування. Основні функції цих органів – виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування; облік таких дітей; вибір форми їх влаштування; здійснення подальшого контролю за умовами їх утримання, виховання та освіти таких дітей.

Особистість – поняття, яке містить в собі лише соціальні властивості та якості людини, до яких відносяться мова, свідомість, звички, які роблять її істотою суспільною. Віологічні характеристики людини в

поняття “особистість” не входять. Поняття „особистість” включає прижиттєво вироблені людиною в собі соціальні властивості та якості. Рівень розвитку особистості характеризується її здатністю обмірковувати свої вчинки та відповідати за них, а також здатністю до автономної діяльності.

Педагог – фахівець, який проводить навчальну і виховну роботу з учнями в загальноосвітніх закладах різних типів.

Педагогіка – в перекладі з грецького – дітоведення. У Давній Греції педагогом називали раба, в обов’язки якого входило брати дитину за руку і вести до школи, де вчителем був інший раб. Поступово слово “педагогіка” стало застосовуватися у значенні “вести дитину по життю”, тобто виховувати, навчати, спрямовувати її духовний та фізичний розвиток. Якщо коротко, то педагогіку можна визначити як науку про виховання людини.

Педагогіка паралельної дії – використовувалася з метою формування й дотримання в колективі здорової суспільної думки. Сутність цього положення, висунутого А.С. Макаренком, полягає в тому, що при наявності принциповості і здорових відносин між учнями будь-який вплив на колектив здійснює вплив на окремих його членів, і навпаки – вплив на окремого учня впливає на весь колектив. Іншими словами, досягається така зрілість колективу, коли він паралельно з педагогом виступає як суб’єкт виховання.

Педагогічна технологія (з грец. – мистецтво слова, навчання) – це, в загальному розумінні, системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання знань з урахуванням технічних і людських ресурсів. Педагогічна технологія має свої коріння у двох принципово різних галузях: з одного боку, це технічні науки – розробка і застосування різних технічних засобів, які сприяють підвищенню ефективності навчального процесу; з іншого боку, гуманітарна галузь знань – педагогіка (теорія виховання та навчання), у межах якої можлива певна здатність і відтвореність результатів виховної та освітньої діяльності.

Переддошкільний вік – в цей період вдосконалюється рухова активність і здатність ходити. На третьому році розвивається активне мовлення. У сприятливих умовах спілкування з дорослими в

дитини розвивається пізнавальний інтерес до навколишнього, позитивні соціальні емоції, формуються перші моральні уявлення. Виходячи з особливостей розвитку в переддошкільний період, слід звернути особливу увагу на організацію мовного, музичного (спів, слухання музики, танці) середовищ та створити умови для розвитку здорового сприйняття дійсності (різнобарвні пейзажі, картини, організувати заняття з малюнку). Недостатнє спілкування та неувага до розвитку зорового, слухового, ритмічного сприйняття навколишнього світу призводять до відставання в психічному розвитку.

Підлітковий вік – період розвитку дітей від 11 до 15 років. Підлітковому віку характерні інтенсивні й кардинальні зміни в організмі дитини на шляху біологічної зрілості і статевого дозрівання. Посилення діяльності гіпофізу та щитовидної залози призводить до посилення обмінних процесів в організмі. В цей період спостерігається певна непропорційність у фізичному розвитку: швидше зростають кінцівки (руки, ноги), ніж тулуб, що проявляється у незграбності рухів. Серце зростає швидше, порівняно зі швидкістю зростання судинної системи, що призводить до нестачі доступу крові до окремих органів та систем, збільшення кров'яного тиску. Надходження у кров гормонів викликає то підвищення, то зниження життєвого тону, що супроводжується або роздратованістю, або енергійністю та активністю. Підлітки не задовольняються зовнішнім сприйняттям предметів, а прагнуть зрозуміти їх сутність. У них активно розвивається абстрактне мислення та здатність до теоретичних узагальнень. Підлітки не сприймають зовнішнього тиску, вони з більшим бажанням дотримуються правил поведінки, якщо ці норми і правила ними самими добре усвідомлені й сприйняті. Вони відзначаються високим колективізмом, їх приваблюють спільні інтереси та спільна мета діяльності. Прагнуть до ствердження себе серед колективу друзів. Підлітків цікавлять питання профорієнтації, тому вони активно сприймають інформацію про можливості шляхів свого подальшого розвитку.

Піклування – форма охорони особистих та майнових прав та інтересів недієздатних громадян; форма влаштування дітей-сиріт і дітей, що залишились без батьківського піклування, з метою їх утримання, виховання і освіти,³⁹ а також захисту їх прав та інтересів.

сів. Поняття “опіка” і “піклування” як форми сімейного виховання ідентичні. Опіка встановлюється над дітьми, яким немає 14 років; піклування – над дітьми від 14 до 18 років. Опіка встановлюється протягом місяця з моменту, коли стало відомо, що неповнолітній знаходиться без захисту.

Порушення – 1) зміна природного сталого співвідношення між чим-небудь; 2) відхилення від правил, відступ від законів, невідповідність традиціям, звичаям та ін.; 3) відхилення в ході перебігу фізіологічного процесу, функціонуванні якого-небудь органу та ін.

Прийом виховання – розуміється як приватне застосування методу, його конкретизація, носить стосовно методу приватний, підлеглий характер. Фактично, кожен метод реалізується через сукупність окремих прийомів, наприклад, метод переконання включає такі прийоми: бесіда, активізація уваги та запам’ятовування й ін.

Принцип гуманізму – в соціальній педагогіці передбачає визнання цінності дитини як особистості, її права на свободу, щастя, захист та охорону життя, здоров’я, створення умов для розвитку дитини, її творчого потенціалу, схильностей, здібностей, надання допомоги їй у самовизначенні, інтеграції в суспільство та повноцінній самореалізації в цьому суспільстві. Принцип гуманізму вимагає дотримання наступних правил:

- гідного ставлення до всіх дітей, незалежно від того, в якому фізичному, матеріальному, соціальному стані вони знаходяться;
- визнання права кожної дитини бути самою собою, поважно до них ставитися і поважати – отже, визнавати право кожного бути не таким, як я, бути самим собою, а не моєю копією;
- допомога дитині у формуванні поваги до себе і оточуючих, формування позиції “Я сам”, бажання самому вирішувати свої проблеми;
- розуміння милосердя як першої сходинки гуманізму, яке повинно спиратися не на жалість і співчуття, а на бажання допомогти дітям в інтеграції їх в суспільство, ґрунтуючись на позиції: суспільство відкрите для дітей і діти відкриті для суспільства;
- прагнення не виділяти дітей з проблемами в особливі групи і не виділяти їх від нормальних дітей; якщо ми бажаємо підготувати

дітей з особливими проблемами до життя серед здорових людей, то маємо створити систему спілкування таких дітей з дорослими і дітьми.

Принцип культуровідповідності – виховання має відповідати вимогам середовища і часу. Принцип культуровідповідності запропонував Ф.А. Дістервег, який вважав, що людину необхідно формувати відповідно до вимог сучасної їй передової культури і науки її вітчизни. Цю ідею підтримував К.Д. Ушинський, який дотримувався думки, що система виховання в кожній країні є відображенням самого народу. Звідси він зробив висновок, що виховання, створене самим народом і засноване на народному підґрунті, завжди краще інших систем. Реалізація принципу культуровідповідності в соціальній педагогіці вимагає:

- врахування відхилень дитини від норм при формуванні в неї різних видів культур;
- розвиток творчості дітей з відхиленнями у розвитку.

Принцип природовідповідності – згідно з ним соціальний педагог у своїй практичній діяльності керується факторами природного розвитку дитини. Принцип природовідповідності розробляли та впроваджували в практику Я.А. Каменський, І.Г. Песталоцці, А. Дегтерев, К.Д. Ушинський, Г. Сковорода та ін. Спираючись на принцип природовідповідності, слід у своїй діяльності дотримуватися наступних правил:

- врахування вікових особливостей дітей;
- врахування статевих особливостей дітей;
- врахування індивідуальних особливостей дітей, пов'язаних з їх відхиленням від норми;
- опора на позитивне в дитині, на сильні сторони її особистості;
- розвиток ініціативи та самостійності дитини.

Проституція (від лат. *prostituere* – виставляти привселюдно) – означає позашлюбні статеві відносини за платню, які не мають у своїй основі чуттєвого потягу.

Проституція дитяча – її прояви вперше проявляються до досягнення дитиною 18 років. До особливостей дитячої проституції можна віднести:

- неусвідомленість у скоєних вчинках. У дітей в якості основних

- мотивів заняття проституцією є прагнення до самоствердження, цікавість, бажання виглядати дорослими;
- отримання платні за свої послуги у різних формах (речі, косметика, спиртні напої, вечера в барі та ін.);
 - продаж свого тіла у будь-якому місці за бажанням статевого партнера (вокзали, авто, підвали, під'їзди та ін.);
 - прийняття дитиною при наданні сексуальних послуг великих доз алкоголю або наркотичних речовин;
 - залякування, шантажування підлітків можливим оголошенням їх заняття проституцією перед групою однолітків, батьками, шкільним колективом у випадку відмови займатися цим видом діяльності.

Профілактика – використання сукупності заходів, розроблених для того, щоб запобігти виникненню й розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні. В профілактиці психофізичного розвитку дитини виділяють:

- а) первинна профілактика – попередження виникнення у дітей дефектів, відхилень у психофізичному розвитку;
- б) вторинна профілактика – попередження переходу порушень розвитку у хронічні форми, виникнення вторинних дефектів;
- в) третинна профілактика – соціально-трудова адаптація осіб, які страждають дефектами.

Профілактичні заходи – їх ефективність може бути забезпечена за умов:

- а) спрямованості на викорінювання джерел дискомфорту як в самій дитині, так і в соціальному та природному середовищі, й одночасно створення умов для набуття неповнолітніми досвіду вирішення проблем, які виникають перед ними;
- б) навчання дитини новим навичкам, які допоможуть досягти поставленої мети і зберегти здоров'я;
- в) попередження тих проблем, які ми очікуємо.

Профілактичні технології – сукупність методів впливу, найбільш оптимальна послідовність соціально-психологічної діяльності, яка дозволяє отримати раціональний результат в конкретній ситуації. У профілактичних технологіях виділяють наступні підходи:

- а) інформаційний – ґрунтується на тому, що відхилення в по-

- ведінці дитини відбувається тоді, коли вона не знає соціальних норм. Отже, основним напрямком роботи має бути інформування дитини;
- б) соціально-профілактичний – основна мета якого – виявлення та усунення причин і умов, які викликають різного роду негативні явища;
 - в) медико-біологічний – полягає у попередженні можливих відхилень від соціальних норм цілеспрямованими мірами лікувально-профілактичного характеру по відношенню до дітей, які страждають різними психічними аномаліями;
 - г) соціально-педагогічний – полягає у відновленні або корекції якостей особистості дитини з девіантною поведінкою, особливо її моральних та вольових якостей;
 - д) соціально-педагогічний – полягає у відновленні або корекції якостей особистості дитини з девіантною поведінкою, особливо її моральних та вольових якостей.

Реабілітаційна відпустка – один із дієвих засобів з підготовки вихованця до життя за межами спеціального навчального закладу. Якщо вихованець у спеціалізованому навчальному закладі не допускає порушень дисципліни, то він може бути направлений у реабілітаційну відпустку строком від 3 до 6 місяців, де знаходиться під наглядом дільничого.

Реабілітація – комплекс медичних, психологічних, професійних, юридичних заходів, спрямованих на утворення порушених функцій організму, а також соціальних, соціально-педагогічних функцій та працездатності хворих та інвалідів.

Сирітство – соціальне явище, яке обумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання в установленому порядку батьків недієздатними, невідомо відсутніми та ін. До цієї категорії також відносяться діти, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але які фактично не здійснюють будь-якої турботи про своїх дітей.

Сироти соціальні – діти, які залишились без піклування батьків, у тому числі діти, батьки яких з різних причин відмовились від них або позбавлені батьківських прав, і взяті на повне державне

забезпечення. Соціальні сироти – особлива соціально-демографічна група дітей у віці від народження до 18 років, які позбавлені піклування батьків з соціально-економічних, моральних, психологічних, медичних причин (“сироти при живих батьках”). Визначення “соціальні” вказує на те, що саме суспільство винне у відсутності достатніх матеріальних, фінансових та загальносоціальних умов для виконання кожною сім’єю свого обов’язку.

Сім’я – існує декілька визначень сім’ї, у тому числі:

- соціологічне – мала соціальна група людей, об’єднана кровними зв’язками, члени якої пов’язані спільним побутом, взаємною матеріальною та моральною відповідальністю;
- юридичне – об’єднання частіше за все спільним проживанням осіб, пов’язаних взаємними правами та обов’язками, які виникають зі шлюбу, родинності, усиновлення або іншої форми влаштування дітей на виховання в сім’ю.

Сім’я неповна – сім’я, де є лише один з батьків, який турбується про дітей. Як правило, це сім’я, де головою є жінка.

Сім’я прийомна – форма влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, на основі договору про передачу дитини на виховання в сім’ю між органами опіки та піклування і прийомними батьками. Особи, які беруть на виховання дитину, що залишилася без піклування батьків, називаються прийомними батьками, їх сім’я – прийомною сім’єю, а дитина – прийомною дитиною.

Сім’я ризику – сім’я, яка веде аморальний спосіб життя, що впливає на соціальне та фізичне здоров’я членів такої сім’ї. До сімей ризику відносяться сім’ї, в яких мешкають алкоголіки, наркомани, психічно неврівноважені люди.

Соціалізація (від лат. socializ – суспільний) – процес становлення особистості. У процесі такого становлення відбувається засвоєння індивідом мови, соціальних цінностей та досвіду (норм, установок, взірців поведінки), культури, притаманних даному суспільству, соціальній спільноті, групі і відтворення ним соціальних зв’язків і соціального досвіду. Соціалізація розглядаєть-

ся як процес і як результат.

Соціальна педагогіка є міждисциплінарною галуззю наукових досліджень, яка утворилась на межі педагогіки і соціології. Об'єктом вивчення педагогіки є дитина, а предметом дослідження – закономірності виховання та освіти дитини. Об'єктом вивчення соціальної педагогіки також є дитина, а предметом її вивчення стають закономірності соціалізації дитини. Тобто в порівнянні с педагогікою, предмет дослідження соціальної педагогіки дещо звужується, але разом з тим тут додаються ті процеси, які традиційно вивчаються соціологією, а саме – проблеми, які заважають дитині бути успішною, бути благополучним членом суспільства, жити повноцінним життям. Таким чином, у поле зору соціальної педагогіки потрапляє дитина, яка потребує допомоги у процесі її соціалізації – перетворення індивіда в соціальний суб'єкт.

Соціальний педагог – фахівець, назва якого походить від слова “педагог”, що вказує, що об'єктом уваги цієї спорідненої професії є дитина. Але якщо основною функцією педагога є передача молодому поколінню знань та досвіду, накопичених попередніми поколіннями, тобто освітня функція, то у центрі уваги соціального педагога знаходиться соціалізація дитини, її успішна інтеграція у суспільство. Соціальний педагог може здійснювати свою діяльність у різних закладах. Виступає у роботі з дітьми та їх родинами як консультант, посередник та політик. Метою діяльності соціального педагога є створення умов для психологічного комфорту і безпеки дитини, задоволення її потреб за допомогою соціальних, правових, психологічних, медичних, педагогічних механізмів попередження та подолання негативних явищ у сім'ї, школі, найближчому оточенні.

Соціальний працівник – фахівець, який у відповідності зі своїми посадовими та професійними обов'язками надає всі види соціальної допомоги в подоланні людиною, сім'єю або групою проблем, які в них виникли.

Соціальний статус сім'ї – характеристика процесу адаптації сім'ї у суспільство. Соціальний статус передбачає розгляд сім'ї як цілісного системного утворення у процесі соціальної адаптації, що передбачає цілу низку структурних ⁴⁵функціональних характеристик сі-

м'ї, а також індивідуальних особливостей її членів. Для соціального педагога мають важливе значення наступні структурні характеристики сім'ї:

- наявність шлюбних партнерів (повна, формально повна, неповна);
- стадія життєвого циклу сім'ї (молода, зріла, похила);
- кількість поколінь в сім'ї (одне або декілька поколінь);
- кількість дітей (багатодітна, малодітна та ін.).

Поєднання індивідуальних характеристик членів сім'ї з її структурними та функціональними параметрами складається у комплексну характеристику (статус сім'ї), яка має чотири складові:

- соціально-економічний статус – матеріальне положення сім'ї;
- соціально-психологічний статус – психологічний клімат в сім'ї;
- соціально-культурний статус – рівень культури та освіти в сім'ї;
- соціально-рольовий статус, пов'язаний із відношенням до дитини в сім'ї.

Соціальні служби – державні або громадські структури, які надають соціальні послуги із забезпеченням здоров'я та добробуту людей; надання допомоги в отриманні матеріальних ресурсів та самозабезпечення; зміцнення сімейних взаємовідносин, відродження інвалідів, сімей, груп для успішного функціонування та ін.

Спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх правопорушників – основною функцією цих закладів є забезпечення дітей психологічною, медичною, соціальною реабілітацією, включаючи корекцію їх поведінки та адаптацію в суспільстві, а також створення умов для отримання ними початкової, середньої та професійної освіти. Ці заклади можна поділити на такі види:

- спеціальні загальноосвітні школи;
- спеціальні професійні училища;
- спеціальні корекційні загальноосвітні школи;
- спеціальні корекційні професійні училища.

Зазначені заклади бувають відкритого та закритого типу. *Заклади відкритого типу* виконують профілактичну функцію і створені для дітей та підлітків зі стійкою протиправною поведінкою, які відмовляються навчатися в загальноосвітній школі, мають труднощі у спілкуванні з батьками. *Заклади закритого типу* створюються для неповнолітніх з делінквентною поведінкою, тобто тих, хто вчинив суспільно небезпечні дії і хто потребує спеціальних умов вихован-

ня.

Талант – (від грец. talanton) високий рівень розвитку здібностей, перш за все здібностей спеціальних. Про наявність таланту слід судити за результатами діяльності, які мають відрізнятися принциповою новизною, оригінальністю підходу.

Талант – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею. Талант є обов'язковою підструктурою геніальності.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні нові цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства і виховання людини. Ознаками творчості вважаються такі якості:

- вміння знаходити красу в оточуючому (математиці, кресленні, природі тощо);
- вміння виявляти проблеми, які потребують вирішення;
- здатність контрастно мислити у процесі пошуку нового рішення;
- готовність до ризику – сприйняття невдач як частини творчого пошуку та здатність і у невдачах знаходити позитивні зерна;
- об'єктивне сприйняття власної роботи, пошук критики на свою роботу;
- задоволення безпосередньо від власної роботи.

Токсикоманія – різновид наркоманії, коли замість наркотиків в організм вводяться різні хімічні речовини, в тому числі не призначені для внутрішнього застосування (пари бензину, засоби побутової хімії та ін.).

Трудове виховання – виховання свідомого ставлення до праці як основної життєвої потреби, а також таких рис характеру, які забезпечують успіх у праці, як працелюбство, старанність, сумлінність. Трудове виховання здійснюється через формування звички до праці шляхом включення особистості в активну трудову діяльність і таку організацію цієї діяльності, щоб вона сприяла формуванню задоволення її процесом і результатом.

Усиновлення (удочеріння) – найбільш гарна форма влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, за якою дитина у

правовому відношенні повністю прирівнюється до рідних дітей, набуває батьків в особі усиновлювачів і рідну сім'ю. Усиновлювачі добровільно приймають на себе всю повноту обов'язків, покладених законом на батьків, прирівнюються до них у всіх відношеннях і наділяються тими ж правами.

Форма допомоги кризоінтервентна – це короткочасна форма соціально-педагогічної допомоги в сім'ї, яка передбачає надання допомоги безпосередньо у кризовій ситуації, яка може бути зумовлена змінами у природному життєвому циклі сім'ї або випадковими обставинами, які травмують сім'ю. Такими несприятливими можуть стати вікові кризи дитини, коли в сім'ї посилюються психолого-педагогічні проблеми. Криза трьох років пов'язана з процесом формування основних індивідуально-психологічних якостей особистості; 6-8 років – адаптування до нового соціального статусу школяра, засвоєння нового режиму життя, встановлення відносин із вчителями, дитячим колективом; 12-17 років – період самоствердження, зміна відносин з батьками; 18-21 років – соціальне самовизначення. Виходячи з того, що кризова ситуація вимагає швидкого реагування, її оцінка не передбачає детальної діагностики, а фокусується на засобах її подолання.

Форма допомоги патронаж – передбачає відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, які дозволяють встановлювати і підтримувати тривалі зв'язки із сім'єю, своєчасно виявляючи її проблемні ситуації й надаючи допомогу.

Форма допомоги проблемно-орієнтовна – відноситься до короткочасних форм роботи, тривалість якої не перевищує 4 місяці. Проблемно-орієнтовна модель спрямована на вирішення конкретних практичних завдань, які заявлені і визнані сім'єю, тобто у центрі цієї моделі знаходиться вимога, щоб професіонали, які надають допомогу, концентрували зусилля на тій проблемі, яку усвідомила сім'я і над якою вона готова працювати.

Юнацький вік – період життя і розвитку від 15 до 21 року (деякі автори вказують вік від 14 до 18 років), який характеризується настанням фізичної та психологічної зрілості. В цей період зникають протиріччя та диспропорції, які притаманні підлітковому віку.

Підвищується сила м'язів, зростає фізична працездатність, закінчується статеве дозрівання й уповільнюються загальні темпи росту. Провідне значення у пізнавальній діяльності займає абстрактне мислення. Спостерігається прагнення втілювати свої думки в більш точні і яскраві мовні форми, тобто в цьому віці є умови для виховання мовної культури. Рокам юності притаманні сильні інтимні почуття, що вимагає від педагогів і батьків делікатності і підготовленості до розкриття таких тем. В юнацькому віці люди прагнуть копіювати все ультрасучасне, тому у вихованні слід не боротися з потягом молоді до нового, а вчасно і вміло залучати їх до сучасних напрямів в мистецтві та моді. Під впливом власних цільових установ молоді люди стають більш вимогливими до себе, прагнуть відпрацювати в собі ті якості, які сприятимуть досягненню поставленої мети.